

לבעינה של תורה

שיחות שנמסרו בבית המדרש על ידו ראש הישיבה הרב ברוך וידר שליט"א

שיחה תקנז

כ"ב בשבט תשפ"ו
פרשת "משפטים"

"וַאֲנַחְנוּ קָמְנוּ וְנִתְעוֹדֵד"

על ניסיונות ותקומה

החלטה יפה, אולם היא חסרת משמעות. החלטה שכזו, נחרצת ככל שתהיה, לא תצליח לשנות את אישיות האדם באופן מהותי. הנפש האנושית בנויה באופן המתאים להשתנות מדורגת ואיטית, ולא תצליח לעמוד בתפנית קוטבית ומהירה. על כן, כוחה של קבלה קטנה לזמן מוגדר הינו יעיל לאין-ערוך, מזו של החלטה על מפנה מהקצה אל הקצה. הדרך הנכונה היא לעלות מדרגה אחר מדרגה ולהתקדם צעד אחר צעד,

קמעא-קמעא².

אולם, גם אם אדם עמד בקבלתו והצליח להתקדם מעט, הוא עדיין אינו מובטח שלא ייפול שנית. עבודתו של אדם בעולם הזה דורשת שימת לב מתמדת ודריכות לאורך כל החיים³.

² עיין ביאור הגר"א משלי, פרק יט, פסוק ב: "שכשירגיל האדם במידותיו הטובות נעשו לו כטבע, אך שצריך לילך במידות מדרגה לדרגה כמו הולך בסולם, ולא יקפוץ למדרגה שאינו ראוי להם".
³ עיין חובות הלבבות, שער יחוד המעשה, פרק ה: "כל אויב שיש לך, כשתנצח אותו פעם ושנים ירף ממך ולא יעלה על לבו להלחם בך... אבל היצר אין מספיק לו ממך ניצוח פעם ומאה פעמים... כי אם

אנו עומדים כבר בשבוע האחרון של ימי השובבי"ם, וברוך ה' עברנו בישיבה מספר דברים נפלאים בששת השבועות הללו. אני סבור שברוך ה' התקדמנו רבות במרחב הציבורי, ורבים מאיתנו התקדמו גם במרחב הבחירה הפרטית שלהם. בסופו של דבר, בחירתו האישית של כל אחד מאיתנו היא זו המקדשת יותר ויותר את המחנה, ומסייעת לו להיות יותר ויותר בבחינת "וְהָיָה מִתְּנִיף קָדוֹשׁ"¹.

"פֶּתַח חַטָּאת רֵבִי"

ברצוני לגעת בנקודה מהותית עד מאוד. אמרתי שהתקדמנו - מה פירוש הדבר? האם הכוונה שמי שנכשל בעבר לא ייכשל יותר בעתיד? האם אדם אכן מסוגל להחליט שמהיום ואילך הוא לא ייכשל לעולם בכעס או בשמירת העיניים?

אמר לי פעם מו"ר הרב יעקב כ"ץ שליט"א, שהחלטה שלא להיכשל לעולם היא אמנם

¹ דברים, פרק כג, פסוק טו

מתירנות. הללו, אנחנו מדמים לעצמנו, נולדו בבתים ספוגי תורה וקדושה וחייהם היו נטולי מאבקים, ואילו אנו נאלצים להתמודד עם החברה המערבית האופפת אותנו. תיאור זה חוטא לאמת. עלינו לדמיין את הדמויות הגדולות הללו ככאלה שהתרוממו דווקא מתוך המאבקים שהתרוצצו בליבם. כדוגמה לדבר ניתן להזכיר שבבית מדרשנו התקיים בעבר הספד לגאון הרב שלמה זלמן אוירבך זצ”ל. במהלכו, סיפר הרב נחום נריה שליט”א על מעשה קונדס שעשה רבי שלמה זלמן בנעוריו, כדי לעמוד על כך שגם צמיחתו של גדול הדור הייתה מתוך ילדות טבעית ונורמלית.

המבט המטעה על גדולי ישראל, כותב הרב הוטנר, גורם לבלבול חמור. **”התוצאה מזה כשנער בעל רוח, בעל שאיפה, בעל תסיסה, מוצא בעצמו מכשולים, נפילות, ירידות”** – כאשר הגיע כשיעור א’ הוא היה בטוח שמיד יעטפו אותו בחלוקו של ה’בבא סאלי’, והוא ייהפך לצדיק יסוד עולם ללא יצר הרע כלל. אולם, להפתעתו הוא גילה שקן הנחשים הרוחש שבליבו עדיין נותר במקומו. גילוי זה גורם לו לקושי רב: **”הרי הוא דומה בעיניו כבלתי ‘שתול בבית ה’, שלפי דמיונות של נער זה להיות ‘שתול בבית ה’ פירושו הוא ללכת בשלוות הנפש על נאות דשא של מי מנוחות וליהנות מיצרו הטוב”**.

ממשיך הרב הוטנר ומסביר לנער את עומק טעותו: **”אבל דע לך, חביבי, ששורש נשמתך”** – העולם שממנו נגזרה נשמתך, שהוא הקובע את תפקיד חייך, שליחותך, הכלים העומדים לרשותך ומבנה האישיות שלך – **”הוא לא השלווה של היצר הטוב, אלא דווקא מלחמתו של היצר הטוב. מכתבך הנלבב מעיד כמאה עדים כי אכן לוחם נאמן בצבאותיו של היצר הטוב. באנגלית אומרים (תרגום): ‘הַפֶּסֶד בְּקֶרֶב, וְנִצָּח בַּמִּלְחָמָה’**.”

”בוודאי שהנך נכשל ועומד להיות נכשל... אבל אני מבטיח לך שלאחר הפסד כל המערכות תצא מן המלחמה כשזר הניצחון על ראשך”. טבע

כבר בראשית ימי הבריאה אמר הקב”ה לקין: **”הֲלוֹא אִם תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב לִפְתַּח חֲטָאת רִבֵּץ וְאַלֶּיךָ תְּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל בּוֹ”**, ופירש זאת רש”י: **”וְאַלֶּיךָ תְּשׁוּקָתוֹ” – יצר הרע תמיד שוקק ומתאווה להכשילך**.” זהו תפקידו של יצר הרע בעולם, לכך הוא נשלח⁵. למרות זאת, אנשים מצליחים להתקדם, ולהיבנות דווקא מתוך הנפילות, המאבקים והכישלונות.

”וְאַנְחֵנוּ קָמְנוּ וְנִתְעוֹדֵד”

ישנו מכתב מפורסם של בעל ה’פחד יצחק’, הרב יצחק הוטנר זצ”ל, שנכתב לתלמיד צעיר שעל אף כל ניסיונותיו להתקדם היה נופל שוב ושוב והדבר גרם לו לתסכול רב. אמנם במכתב לא מוזכר באיזה נושא מדובר, אך ניתן לשער זאת. הרב הוטנר זצ”ל הסביר לו במכתב זה שישנה טעות בבסיס גישתו.

כך הוא כתב לו⁶: **”אהובי חביבי... מכתבך הגיע לידי. ודברייך הגיעו ללבבי. דע לך חביבי כי עצם מכתבך מתנגד לכל התיאורים הנמצאים בו”**. עצם מכתבך מורה על ההפך מכל מה שכתבת בו. בדבריו הוא מצביע על עניין מופלא. **”רעה חולה היא אצלנו שכאשר מתעסקים אנו בצדדי השלמות של גדולינו, הננו מטפלים בסיכום האחרון של מעלתם. מספרים אנו על דרכי השלימות שלהם, בשעה שאנחנו מדלגים על המאבק הפנימי שהתחולל בנפשם. הרושם של שיחתנו על הגדולים מתקבל כאילו הם יצאו מתחת יד היוצר בקומתם ובצביונם”**.

זאת אומרת, לעיתים כאשר אנו מתבוננים על יהודים גדולים אנו סבורים שהם נולדו על פסגת ההר, ואילו עלינו נגזר בחברה אחרת שלעיתים מושלת בה אווירה ציבורית של פתיחות או

ינצח אותך – ימיתך, ואם תנצחנה פעם אחת – יארב לך כל ימין לנצח אותך, כמו שארז”ל (ברכות כט ע”א): ‘אל תאמין בעצמך עד יום מותך’.

⁴ בראשית, פרק ד, פסוק ז

⁵ סוכה, דף נב, עמוד ב: “אמר רבי שמעון בן לקיש: יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום ומבקש להמיתו, שנאמר (תהלים לז, לב): ‘צוֹפֵה רָשָׁע לְצַדִּיק וּמִבְקֵשׁ לְהַמִּיתוֹ’.

⁶ פחד יצחק – אגרות וכתבים, אגרת קכח

זה כה מתיש, מה ה'טוב מאוד' שבו? מסביר הרב הוטנר שהתועלת העולה ממנו היא בזאת ש"שֶׁבַע יפול צַדִּיק - וְקָם!" מי שהיה בצבא יודע שהדרך להתחשל ולהיות חסונים יותר היא דווקא על ידי התמודדות ואתגרים, למרות שבהכרח הם גוררים עימם גם נפילות.

"כִּי נִפְלֵיתִי קָמְתִּי"

כוונתו של הרב הוטנר היא שהסבור שלאחר מאמציו והתקדמויותיו לא יעמדו בפניו יותר ניסיונות - טועה. "אהובי, הנני לוחץ אותך אל לבבי, ולוחש באוזניך, כי אילו היה מכתבך מספר לי על אודות המצוות ומעשים טובים שלך הייתי אומר שקיבלתי ממך מכתב טוב. עכשיו, שמכתבך מספר על דבר ירידות ונפילות ומכשולים, הנני אומר שקיבלתי ממך מכתב 'טוב מאד', בהתאם לדרשת חז"ל הנזכרת. "רוחך סוערת לקראת השאיפה להיות גדול", אתה נאבק, "בבקשה ממך אל תצייר לעצמך גדולים שהם ויצרם הטוב בבחינת 'חד הוא'. לעומת זאת, צייר בנפשך גדלותם של גדולי עולם באותיות של מלחמה נוראה עם כל הנטיות השפלות והנמוכות. ובזמן שהנך מרגיש בקרבך סערת-היצר, דע לך שבזה הנך מתדמה אל הגדולים הרבה יותר מאשר בשעה שאתה נמצא במנוחה שלמה שאתה רוצה בה. דווקא באותם המקומות שהנך מוצא בעצמך את הירידות הכי מרובות, דווקא באותם המקומות הנך עומד להיות כלי להצטיינות של כבוד שמיים¹¹.

הנך כותב: 'לעולם לא אשכח הרצון שהיה בי להצליח ולעלות מחיל אל חיל, אבל חבל כבר אבדה תקוותי'. אינני יודע איך אתה מעיז פנים להכחיש מציאות חיה. האם אתה לא עלית מחיל אל חיל מאותו זמן שנכנסת לבית המדרש?! מכיר

האדם הוא ליפול שוב ושוב, וכך טבעה של המציאות המסובכת. כשהיו באים לרב צבי יהודה זצ"ל ואומרים לו שהמצב קשה, הוא משיב בחיוך: "אל תדאג, יהיה יותר קשה..."

בסוף המכתב כתב הרב הוטנר זצ"ל: "ראיתי את פניך בשעת עיון בהלכה, ראיתי את פניך בשעת הקשבה לשיעורים, ראיתי את פניך בליל שביעי של פסח. האותיות החרות על פניך בשעות הנ"ל הן אותיות של 'סוף הכבוד לבוא'. ראיתי אותך - את שמחתך בלימוד התורה במהלך ה'סדר', את אופן תפילתך. גם הקב"ה רואה אותך.

אתה אינך מבין מהו אדם, ולכן אתה סבור שאדם יכול להתקדם על מי מנוחות וללא מאבקים פנימיים. אתה חושב שאם פעם אינך מצליח למגר מליבך את הכעס או כל מידה שלילית אחרת, אם אינך מצליח לעמוד בניסיונות, אם אינך מתמודד בהצלחה עם נסיון-דורנו באינטרנט - אין ערך לכל מעשיך ומאמצייך. ברם, "החכם מכל אדם אומר⁷: 'שֶׁבַע יפול צַדִּיק וְקָם' - והטפשים חשויים כי כוונתו בדרך רבותא". כלומר: ההבנה הפשוטה - שהרב הוטנר מכנה אותה 'מחשבת הטפשים' - היא שגם אם הצדיק ייפול שבע פעמים הוא יקום וימשיך להתמודד. "אבל החכמים יודעים היטב שהכוונה היא שמהות הקימה של הצדיק היא דרך ה'שבע נפילות' שלו". האישיות נבנית דווקא מתוך הנפילות⁸.

בהקשר זה הוא מביא את דרשת חז"ל המופלאה⁹: "וַיֵּרָא אֱלֹקִים אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה טוֹב מְאֹד"¹⁰ - 'טוב זה יצר טוב; 'טוב מאד' - זה יצר הרע". מדוע יצר הרע מוגדר כ"טוב מאד"? הלוא היינו כה שמחים להשתחרר ממנו! אנו בני אדם ולא מלאכים, ויצר הרע נלחם בנו כל היום - "לִפְתָּח חֲטָאת רִבְצָן". עד יום מותו של אדם, עד זיבולא בתרייתא, יצר הרע ימשיך להילחם באדם. מאבק

¹¹ עיין צדקת הצדיק, מט: "כל אחד ידע שבמה שיצרו תוקפו ביותר - הוא כלי מוכן לאותם דברים ביותר להיות נקיים וזכים אצלו. ובדברים שהירבה לפשוע בהם, ידע שהוא כלי מוכן להיות דייקא באותו דבר נקי ובר לבב... הוא גם תיקון נפשו בפרט, כי כל אחד נברא לתיקון איזה דבר פרטי אשר בו נתיחדה נפשו בפרט ואין לה חבר". עיין עוד שם, מד: "מי שיש לו תשוקה גדולה לתאוות הגוף - אל יתעצב בזה לחשוב כמה פגום הוא שיש לו תשוקה כל כך, כי אדרבה הוא כלי מוכן לתוקף אהבת ותשוקת דרישת האמת".

⁷ משלי, פרק כד, פסוק טז

⁸ ראה במובא לקמן בהערה 13.

⁹ בראשית רבה, פרשה ט, אות ז (עיין מנחת יהודה, הערה 1); קהלת רבה, פרשה ג, אות ג ד"ה ד"א את.

¹⁰ בראשית, פרק א, פסוק לא

מברסלב¹⁵: ”כל דבר ודבר שעשה הכל היה ביגיעה גדולה בכוח גדול ובמסירות נפש. ולא היה לו שום דבר עבודה שבא לו בנקל, רק כל דבר ודבר בא לו ביגיעה גדולה מאוד, שהיה מייגע עצמו כמה זמנים בשביל כל דבר ודבר מעבודת ה'. והיה לו כמה וכמה עליות וירידות - אלפים ורבבות עד אין שיעור וערך.”

”כִּי־רִוֵּץ הָאִוֶּר מִן־הַחֹשֶׁךְ”

אסביר נקודה מאוד מהותית, שתוסיף לאגרת זו הבנה מעמיקה יותר. ישנם שני סוגים של מבנים נפשיים, שהם שתי בחינות של עבודה שהקב”ה התווה לפנינו - עבודה של ‘בעל תשובה’ ועבודה של ‘צדיק מעיקרו’. בנקודה זו טמון שורש הטעות.

לעיתים כשקוראים סיפורים על גדולי ישראל - למשל כאשר קוראים על הרב קוק זצ”ל שכבר בהיותו פעוט רצה ללמוד ”מהספר הגדול”, היינו מהגמרא, וכשהיה כבן 12 מירר בבכי ב’תיקון חצות’ והסביר שזה בגלל שהוא כהן - נדמה שהם נולדו נטולי התמודדויות. אולם האמת שחיו של אדם כרוכים בהן, ”כִּי אָדָם אֵין צָדִיק בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה טוֹב וְלֹא יִחָטָא”¹⁶. גם יהודה ודוד המלך נאלצו להתמודד, ואף על פי כן מהם עתיד לצאת המשיח. בקידוש לבנה מזכירים דווקא את דוד המלך, נעים זמירות ישראל, ואומרים: ”דוד מלך ישראל חי וקיים”. אמנם ”כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה”¹⁷, אך עם זאת הוא משול ללבנה - העולה ויורדת מידי חודש בחודשו מבלי להתעייף ולהתייאש, ועל כן אמר הקב”ה¹⁸: ”הביאו כפרה עלי שמיעטתי את הירח”. זהו סמלם של ‘בעלי התשובה’. עם זאת, יש לדעת כי ישנה גם בחינה של ‘צדיק מעיקרו’, שכבר ביסודו הוא במדרגה של צדקות.

אני אותך שאינך בעל-העזה כזה, אלא שהם הם הדברים. אם אתה מוצא בעצמך שיצר הרע מתגבר עליך, הנך חושב בטיפשותך ובתמימותך שכבר אבדה תקוותך. דבריי פשוט מביאים לידי גיחוך.

משתתף אני בסבלך הרע, אבל הסבל הזה הוא הרחם של הגדלות”. רחם הוא מקום ההולדה של התינוק. השבר הוא ה’משביר’, כפי שהאישה יושבת בשעת הלידה על המשבר, כלשון הנביא ישעיהו¹²: ”הֲאֵנִי אֲשָׁבִיר וְלֹא אוֹלִיד? יֹאמֶר ה”.” כמה אתגרים מופיעים בדורנו, כמה משברים! אמנם יודעים אנו כי דווקא בשברי-המשברים הללו טמונה הלידה, כפי שאנו לומדים בספרי האמונה¹³.

בדומה לכך כתב הרב הוטנר לתלמידו: הסבל שאתה מצטער בכל פעם ופעם, התסכול שאופף אותך, הוא עצמו ”הרחם של הגדלות”, בתוכו נובטים זרעי צמיחתך ופריחתך¹⁴. על כן, אני מפנה את הזרקור דווקא לכך, ולא אל ההתמודדויות הנקודתיות. אני רואה את האור הנסוך על פניך, אני רואה את שמחתך בליל שביעי של פסח - ואת זאת אני בוחר להדגיש.

כהשלמה לכך נראה תיאור נפלא שכתב רבי נתן מנמירוב, על עבודתו רוחנית של רבו רבי נחמן

¹² פרק טו, פסוק ט. עיין עוד מלכים ב, פרק יט, פסוק ג: ”כִּי בָאוּ בְנֵי עֵד מִשְׁכָּבָר - ”מִשְׁכָּבָר - שֵׁם מוֹשֵׁב אִשָּׁה הַכּוֹרֶעֶת לִילָד” (רש”י).
¹³ עיין מאמרי הראי”ה, עמוד 360: ”וכל מי שהוא עוקב את סדרי הישוב מראשית צעדיו עד עכשיו, יכול הוא להראות בחוש אֵיךְ שִׁמְכָל יִרְיָה אֲשֶׁר סָבְלוּ נִצְמָחָה אַחֵר כֵּן עָלֶיהָ וְהַתְפַּתְחוּת יוֹתֵר גְּדוֹלָה, וְצֵדָה שֶׁל דְּלִיגָה לְטוֹבָה יֵצֵא מִכָּל מִשְׁבָּר”; אורות, אורות התחיה, פרק מד: ”מקובלים אנו שמרידה רוחנית תהיה בארץ ישראל ובישראל, בפרק שהתחלת תחית האומה תתעורר לבא... הצורך למרידה זו, היא הנטיה לצד החמירות, שמוכרחת להוליד בכללות האומה... וזאת הנטיה כשתיוולד תדרוך בזעם ותחולל סופות, והם הם חבלי משיח אשר יבסמו את העולם כולו על ידי מכאוביהם.”

¹⁴ עיין שערי תשובה, שער ב, אות ה: ”כי יהיה החושך סבת האורה, כמו שכתוב (מיכה ז, ח): ’אֶל תִּשְׁמְחִי אִיִּבְתִּי לִי כִּי נִפְלַתִי קִמְתִּי כִּי אֲשָׁב בַּחֲשָׁךְ ה’ אֹר לִי, וְאִמְרוּ רַבּוּתֵינוּ זְכוּרֵנוּ לְבִרְכָּה: אֲלֵמָלָא נִפְלַתִי לֹא קִמְתִּי, אֲלֵמָלָא יִשְׁבַּתִּי בַּחֲשָׁךְ לֹא הָיָה אֹר לִי”; אורות התשובה, פרק טז, אות ג: ”אֵין לִשְׁעָר וְאֵין לְהַעֲרִיךְ אֶת גְּדוֹלַת הָאוֹשֶׁר, שֶׁצִּירָךְ הָאָדָם לֹחֵשׁ בְּעֵצְמוֹ... מִתּוֹךְ אוֹתוֹ הַצֶּעֶר הָעֵדִין הַמַּצְעֵר אוֹתוֹ בַּעֲטָר אֲשֶׁר רוּחַ הַקְּדוּשָׁה וְהַטְהָרָה שֶׁל הַתְּשׁוּבָה חָל עָלָיו... אוֹשֶׁר שֶׁל חֲרָטָה גְּמוּרָה עַל כָּל חֲטָאוֹ וְעוֹנוֹתָיו וּפְשָׁעָיו, בַּעֲטָר שֶׁנִּשְׁמָתוֹ מִתְּרַפֶּקֶת בָּאֲהָבָה עַל הוּד הַקְּדוּשָׁה וְהַשְׁלֵמוֹת... אֵף עַל פִּי שֶׁהוּא מִתְּלַבֵּט מֵאֵד אֵיךְ לְהוֹצִיא אֶת רַגְלָיו מִתּוֹךְ הַבּוֹץ שֶׁל הַחֲטָאִים, אֵף עַל פִּי שֶׁלֹא נִתְבָּרַר לוֹ כָּלֵל וְכָלֵל אֵיךְ מִתְקַנֵּים אֶת הָעֵבֶר כּוֹלָיו... אֲבָל הַרְצוֹן לְהִיטֵב טוֹב - זֶה רוּחַ גֶּן עֵדֶן אֱלֹקִים.”

¹⁵ שבחי הר”ן, ה
¹⁶ קהלת פרק ז, פסוק כ
¹⁷ שבת, דף נו, עמוד ב
¹⁸ חולין, דף ס, עמוד ב

הרב זצ"ל מבחין ב'אורות התשובה' בין שני הדרכים הללו של עובדי ה'¹⁹: **"בעל תשובה מוכרח ללכת בדרכים עליונים, באורחות חסידות ומחשבה קדושה. אכן ישנם אנשים כאלה שגולדים בטבע להיות אפשר להם להיות צדיקים מעיקרם, והם גם אם נזדמן שחטאו ועושים תשובה יכולים אחר תשובתם להיות בארחות חייהם בדרך צדיקים דמיקרא..."**. גם ה'צדיקים מעיקרא' נכשלים וזקוקים לתיקון, ואפילו משה רבנו טעה. אדרבה, **"כל הגדול מחבירו יצרו גדול הימנו"**²⁰. **"אבל אותם שמטבעם יש בהם נשמות כאלה שתמיד הם צריכים לתשובה"**, היינו: רוב באי העולם הנאבקים ביצרם שוב ושוב, **"הם הם הקרואים להיות חסידים ואנשי קודש"**.

יש נשמות הנדרשות להיאבק ביצרם הרע במשך כל חייהם, ולא לזכות לעולם לבוא לידי **"שלווה של יצר הטוב"**. ה'פחד יצחק' כותב לתלמידו: שורש נשמתך הוא של בעל תשובה, ולא של 'צדיק מעיקרא', אתה נדרש להמשיך ולהיאבק עוד ועוד. זהו סוד הנשמה שקיבלת מבורא העולם. בזה הינך דומה לגדולים שנאבקו ללא ליאות והתקדמו, על אף שחלקם היו בוודאי בבחינת 'צדיקים דמיקרא'. על כן, עליך להתבונן על עצמך במבט חיצוני, ולהכיר בכך שישנם כאלה שזהו תפקידם בעולם²¹.

זהו היסוד של **"שְׁבַע יְפוֹל צְדִיק וְקָם"**, ולכן חתם הרב זצ"ל את דבריו בכך שדווקא 'בעלי התשובה' **"הם הם הקרואים להיות חסידים ואנשי קודש"**.

¹⁹ פרק יד, אות לז

²⁰ סוכה, דף נב, עמוד א

²¹ עיין תניא, פרק יד: "והנה מדת הבינוני היא מדת כל אדם, ואחריה כל אדם ימשוך. שכל אדם יכול להיות בינוני בכל עת ובכל שעה, כי הבינוני אינו מואס ברע שזהו דבר המסור ללב ולא כל העתים שוות אלא סור מרע ועשה טוב... הבחירה והיכולת והרשות נתונה לכל אדם לעשות ולדבר ולחשוב גם מה שהוא נגד תאות לבו והפכה ממנו, כי גם בשעה שהלב חומד ומתאוה איזו תאוה גשמיית בהיתר או באיסור ח"ו, יכול להתגבר ולהסיח דעתו ממנה לגמרי".